

1944 Kryssende spor gjennom krigens gang

De fleste som utøver historieskriving på ulike nivåer, møter på et vis seg selv i døra noen år senere. Det er ikke negativt sagt. Men det en kanskje skrev 30 år tidligere, og som var basert på de muligheter og *research* en da hadde, gir en slags følelse av uskyldig «skuffelse» - når en kommer over nytt stoff, andre fakta eller utfyllende opplysninger som har kommet frem i lys av moderne søksmetoder, tilgjengelige arkiver og opphevelse av klausuler. Og plutselig sitter en med spor som krysser en eller flere tidligere kapitler. «*Tenk om jeg hadde visst dette for 30 år siden*», er nok en setning som flere enn meg har sagt litt halvhøyt til seg selv.

Jeg kommer her med et eksempel på dette. To tidligere kapitler berører på en måte hverandre. Da kan det være greit å la de kryssende spor føre frem til et sammendrag, et minne og en forsterkning av vår historie. De to kapitlene er: «*1940 Da krigen kom til Vagnhildgrenda*» og «*1943 Mosquito skutt ned på Skatval*», i henholdsvis bind 11 og bind 4 av *Stjørdalens krønike*. De finnes også under linken Historier på www.historiefortelleren.no

Richard E. Bartlett, kalt Dickie, ble født den 21. april 1919 i Canada. Faren hadde emigrert fra England i 1910. I 1940 er Dickie i farens hjemland, hvor han er stasjonert som flyger på 803-skvadronen om bord på HMS Ark Royal. Her fløy han Blackburn Skua. Torsdag den 13. juni er Ark Royal utenfor norskekysten, for å innlede et angrep mot det tyske slagskipet Scharnhorst, en håpløs plan etter manges mening. Av de 15 Skuas som tok av fra hangarskipet Ark Royal, ble åtte skutt ned. Sju personer ble drept og ni tatt til fange. Dagen ble i ettertid blant Skua-flygere kalt for "The Black Thursday". Dickie Bartlett og hans skytter, Lloyd George Richards - i Skua L2955, visste at dette aldri kom til å gå bra. De ble da også raskt utsatt for angrep. Tyskerne hadde ikke mindre enn 85 jagerfly rundt Trondheimsfjorden, de fleste på Lade. Skuaen ble etter hvert tvunget ned og inn i indre Trondheimsfjorden. Her ble de truffet av skuddsalver fra en tysk Bf109. Dickie Bartlett fikk flere kuler i siden og magen. Blodet rant i strie strømmer. Han hadde bedt sin skytter Richards om å hoppe. Men han hadde løsnet fallskjermen og fikk den ikke på seg igjen. Flyet var fullstendig ute av kontroll. Det samme var Dickie, han var bevisstløs og magen var som en sil. Flyet var i glideflukt nedover mot Soknedal, det ristet så kraftig at motoren falt av like før de traff bakken. Ingen fløy flyet, flygeren bevisstløs og skytteren lukket øynene og ga opp livet. Et fly flyr seg altså selv ned i bakken, mirakuløst eksploderte ikke tanken og utrolig nok overlevde begge de to om bord. Det skal ikke være mulig.

Richard E. Bartlett, kalt «Dickie»

Folk fra Vagnhildgrenda kom selvsagt strømmende til og fikk tatt hånd om de sterkt skadede. Richards skjøt flyet i brann. Og så kom tyskerne. Bartlett og Richards ble tatt med til Trondheim i en varebil. Her ble de atskilt. Richards kom i fangenskap og familien hans visst ikke noe før etter krigen. De trodde han var død. Dickie Bartlett ble liggende på sykehus i

Trondheim i 10 dager. Der fikk han besøk av den tyske piloten som skjøt ham ned. Så ble Dick sendt sørover til Tyskland og ulike leirer, og havnet til slutt i Stalag Luft III.

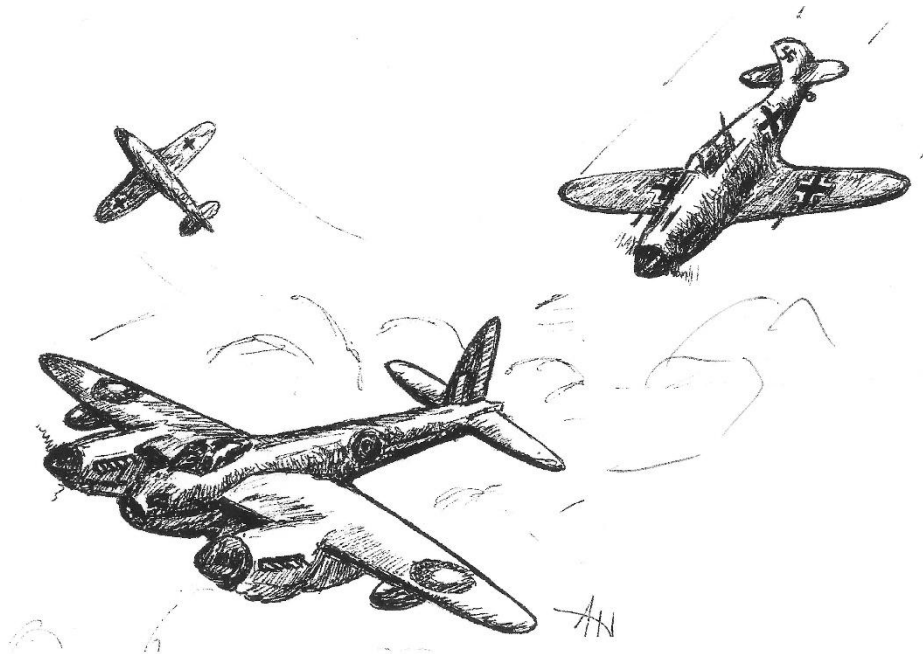
Så skal vi til en marsdag i 1943. Engelskmennene hadde forsøkt å senke Tirpitz gjennom fire nattangrep etter at hun la seg i Fættenfjorden den 16. januar 1942. Igjen en håpløs plan. 64 eller 66 crewmembers døde. Den 11. mars 1943 drar Tirpitz på tokt nordover, hvis mission nok var å vende tilbake til Fættenfjorden etter noen dager. Tirpitz kom aldri «hjem igjen». Hun ble omsider senket utenfor Tromsø 12. november 1944. RAF fortsatte midlertidig med å overvåke Fættenfjorden, med tanke på at hun skulle vende tilbake. Det gjorde de i form av minst et par turer i uken til Fættenfjorden. Rett nok hadde England sine norske observatører som overvåket havnen til «the beast», som Churchill kalte Tirpitz. Men engelskmennene var mektig opptatt av å ta sine egne bilder, kanskje etter et påtrykk fra amerikanere som ikke stolte helt på Norge - slik norske myndigheter hadde oppført seg.

Denys Sinclair

En av de som fløy en rekke slike turer var Denys Sinclair i en Mosquito, født i Newcastle i 1919.

Han hadde også turer til Namsos og Narvik fra sin base i Skottland. Den 28. mars 1943 er Denys Sinclair og hans navigatør Wilfred Nelson over Stadlandet på vei mot Fættenfjorden. Samtidig går alarmen på Lade hvor Feldwebel Theodor Stebner og hans vingmann noen minutter etterpå tar av, for å vente på Mosquitoen. Den ville snart starte sin nedstigning mot Fættenfjorden for å ta bilder. Så langt kom den ikke. Brått dukker Stebner opp bak fra og skyter Sinclair ned. Wilfred Nelson blir drept momentant om bord, mens Sinclair besvimer, kommer til seg selv i et brennende fly - og blir skutt ned en gang til, slik at flyet gikk i oppløsning, og Sinclair er heldig og får utløst sin fallskjerm. Både han og restene av flyet faller ned ved Øvre Auren (Opauran) på Skatval.

Før tyskerne kommer, blir Denys Sinclair tatt hånd om av folket på Opauran. Så ble han tatt av tyskerne og etter mye om og men, havner han noen uker senere som krigsfange i Staglag Luft III, som ligger 160 km sørøst av Berlin, i 'Zagan' i dagens Polen. På toget fra Berlin til fangeleiren, blir han plassert ved siden av en annen engelskmann som hadde blitt skutt ned over Berlin. Han navn var også Denys, nemlig Denys Street. Disse to havner derfor, som parvis, i samme brakke i fangeleiren, og blir meget sterkt sammensveiset som kamerater. Og her i Staglag Luft II blir de selvsagt kjent med Dickie Bartlett som vi møtte noen avsnitt tidligere her. Så her begynner tre av flere spor å krysses.

Denys Street og to kullkamerater fra flygerutdanningen i Canada

Staglag Luft III er trolig den mest kjente fangeleiren i ww2. En slik fangeleir må ikke forveksles med Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Ravensbrück, Sachsenhausen og Theresienstadt m.fl - da disse er det vi kaller for konsentrasjonsleirer, underforstått: politiske og eksperimentelle. Flere av de ordinære fangeleirene var ganske humane og velorganiserte. Stalag står for Stammlager (hovedleir). Stalag Luft III var blant de bedre, med sosiale bygg og aktiviteter, kantine, bibliotek og miljøfremmende foretak. De kunne sende post hjem og mottok pakker fra Røde Kors. Generelt fikk fangene en god behandling. I leiren var det fanger fra mange nasjonaliteter. På sitt meste i et antall av 10 000 i 1944. Og et fellestrekk var at de tilhørte Air Fleet (luftrelatert personell/air crew) - hvorav langt de fleste var piloter.

Fire personer som jeg tidligere har skrevet om i mine bøker, i ulike kapitler, var altså sammen i Stalag Luft III. Disse var nevnte Dickie Bartlett, Denys Sinclair, Dennys Street, samt en Alastair Donald Mackintosh Gunn. Hvilke roller de hadde under forberedelsene til det som i ettertid skulle bli hetende «The Great Escape» (den store flukten), skal ikke omtales her. Planene skiftet underveis, ledet av Roger Bushell (kallenavn «Big X»). Han klarte å rømme, men ble pågrepet dagen derpå - og tre dager senere henrettet. Det ble gravd tre tunneller, kalt «Tom», «Dick» og «Harry». Sistnevnte var den lengste og var 110 meter lang og ble gravd på 9 meters dyp. Da tiden for fluktforsøket nærmet seg i mars 1944, skulle det selvsagt bestemmes en form for rekkefølge. Her florerer det med ulike versjoner, og som alltid er det filmversjonen som vinner, dessverre. Jfr. norske krigsfilmer de siste årene som nok ikke alltid er historiske korrekte. Kapitalen og politisk makt får det ofte slik de vil. Ref. hvordan

Hollywood påvirket oss alle i flere tiår etter krigen innen alle sjangere. Men flere kilder mener at de 100 som ble ansett best i tysk, og gjennom det - ville ha størst muligheter for å klare seg etter å ha forlatt leiren, skulle flykte først. De var ikke sikre på hvor stort antall de trodde de kunne klare å få igjennom tunnelen «Harry», men antok at 200 burde det i det minste bli. Men slik ble det ikke.

Familien Ian og Fiona Cook, sistnevnte datter av Nancy og Denys Sinclair

Natten til 25. mars 1944 rømte 76 fanger fra leiren. Kun tre av de rømte klarte å komme unna. To av disse var norske: Per Bergsland og Jens Müller. De kom seg til Sverige. Den tredje var Bram van der Stock, som kom seg inn i Nederland. De 73 andre ble fanget igjen, hvorav 50 ble plukket ut og henrettet. De resterende 23 ble fraktet tilbake til leiren. Hitler hadde gitt ordre om at alle som ble tatt, skulle skytes i lag med leirkommandanten, oberst Fredrik Wilhelm von Lindeiner-Wildau. Men i følge flere kilder fikk Göring, Keitel og flere andre Hitler til å ombestemme seg og redusere antallet til 50. Kommandanten von Lindeiner-Wildau fingerte gal, og slapp unna både resten av krigen og i forbindelse med Nürnbergprosessene. Trolig mest fordi vitner fra leiren anså obersten for å være ganske human relativt sett. Han døde i 1962. SS-general Artur Nebe, fikk ordren om å foreta utplukkingen og henrettelsene av de 50. Han deltok noen måneder senere i planleggingen av attentatet mot Hitler («Operasjon Valkyrie»), som fant sted 20. juli 1944. Han skulle lede et team som skulle drepe Himler. Etter det mislykkede attentatet, kom Artur Nebe seg unna. Han var vel ikke engang under mistanke, men valgte å gå i dekning på sin øy i Wannsee utenfor Berlin, hvor han ble forrådt av en tidligere elskerinne. Han ble arrestert i januar 1945 og henrettet i Plötzensee fengsel i

Berlin den 21. mars 1945 ved å bli hengt med pianotråd fra en kjøttkrok, i samsvar med Hitlers ordre om at delaktige i attentatet skulle «henges som storfe».

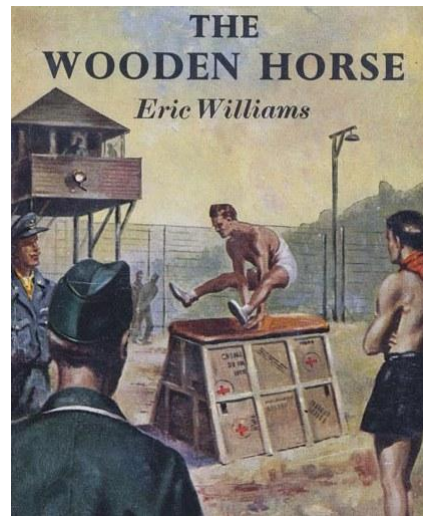
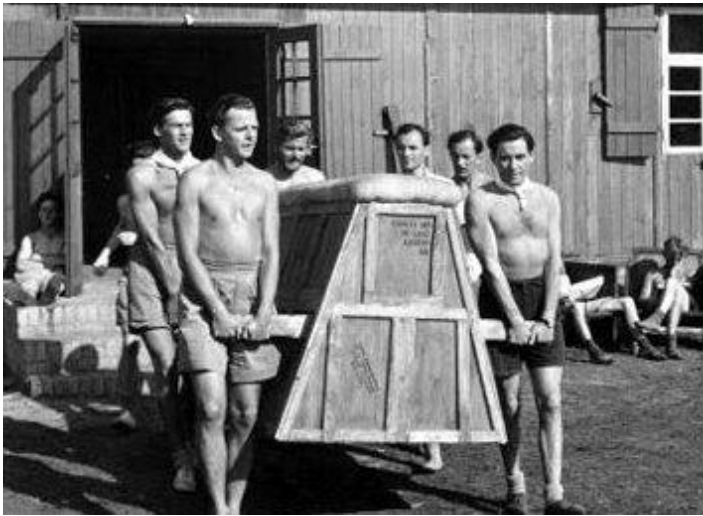
Fire generasjoner: f.v Fiona Cook (74), hennes mor Nancy (103). Så barnebarn Sophie Goldsmith (38) - datter av Fiona og lengst til høyre: oldebarn Georgia (Gigi) Goldsmith (7) - datter av Sophie

To norske flygere ble henrettet etter fluktforsøket: Halldor Espelid, skutt ned i sin Spitfire ved Dunquerk den 28. august 1942 - og Nils Fuglesang, skutt ned over Nederland den 2. mai 1943. De var blant de 50 krigsfangene som ble henrettet, etter at de hadde blitt arrestert i byen Flensburg under flukten. De hadde forsøkt å krysse grensen over til Danmark. Haldor Espelid var for øvrig bror til den kjente husstellæreren og TV-personligheten Ingrid Espelid Hovig (1924-2018). Et annet interessant poeng, er at fangene i Stalag Luft III ble delt i par, to og to. Dick Bartlett var parett med Haldor Espelid. Da Nils Fuglesang ankom leiren, overtok han plassen til Dick Bartlett, slik at kompanjongen Espelid skulle få en landsmann. Dette reddet kanskje Bartlett!

De to nordmennene som klarte å rømme og attpåtil kom seg ut av Tyskland: Bergsland og Müller, havnet etter hvert i London, senere som instruktører på den norske militære flygeskolen: Little Norway i Canada. Etter krigen begynte Müller i DNL (SAS). Han døde i 1999. Per Bergsland fortsatte også innen luftfarten til han gikk av med pensjon som adm. direktør i Widerøe i 1982. Han døde i 1992. Den kjente forfatter Cato Gunfeldt skriver i *Spitfire saga* at Per Bergsland, for å spare familien i Norge for tyske represalier, oppga navnet sitt til å være Peter Rockland.

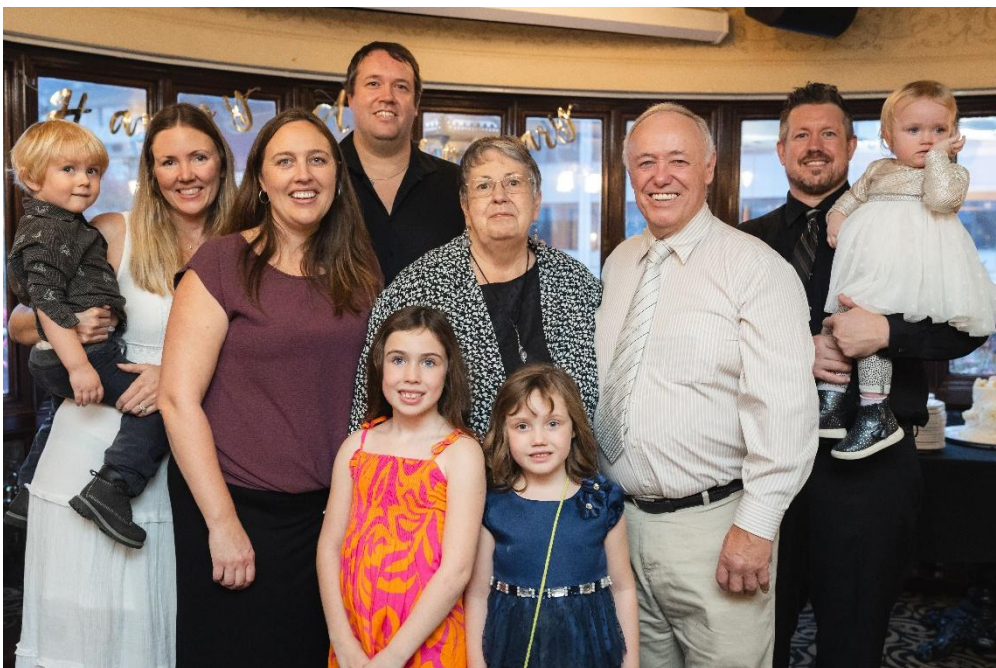
Dickie Bartlett møtte Per Bergsland i 1951. Da fortalte Bergsland at han under flukten ble oppdaget av en tysk soldat i et av sine gjemselsteder - da de lette etter ham. Tyskeren lot som ingenting og reddet Bergsland. For Jens Müllers del kan fortelles at hans canadiske kjæreste, Alice Patricia Tayler, senere hetende Trafford, hadde giftet seg med en annen. Hun trodde nemlig at Jens var død. Dick Bartlett har også fortalt at han var delaktig som hjelper under forberedelsene for det som ble kjent som Wooden Horse Escape 29. oktober 1943. Da klarte Eric Williams, Oliver Philpot og Michael Coder å flykte ved hjelp av en «Trojansk hest».

Denne ble utplassert for gymnastikkøvelser, men inne i «hesten» befant det seg en til to personer som gravde ut en tunell. Dette brukte de 140 dager på. Oliver Philpot ble utrustet med falske id-papirer, som tilkjennega at han var en nordmann som het Jan Jørgensen, som solgte margarin.

Fra filmen om Wooden Horse Escape, bygd på boken av Eric Williams, som var en av tre som klarte å rømme

Så tilbake til de fire jeg har skrevet om tidligere: Dickie Bartlett, Denys Sinclair, Denys Street og Alastair Donald Mackintosh Gunn. Sistnevnte her, Alastair D.M. Gunn ble tatt til fange av tyskerne etter nedskytning ved Kyrksæterøra den 5. mars 1942. Nedskytingen ble senere kreditert løytnant Heinz Knoke, skjønt i følge en britisk kilde (Nigel Smith), var det vingmannen, løytnant Dieter - som skjøt ned Spit'en. Det heter seg at Alastair Gunn ble tatt av "gode" nordmenn og ført til tyskerne. Dette strider litt imot hva Nigel Smith skriver i sin bok. Her skriver Smith at straks etter at Dieter landet på Lade, tok han en Fiesler Storch (mindre fly) på skiunderstell, og fløy inn i fjellene og hentet den britiske piloten. Det skal nevnes at Alastair Gunn var tidligere meget heldig under et tokt til Trondheimsområdet. På tilbaketuren gikk han tom for bensin og måtte nødland i Atlanteren. Flere britiske flygere på fotooppdrag til Norge omkom på hjemturen i sine spitfirefly i Atlanteren. Det var meget utfordrende drivstoffmessig sett i relasjon til avstand til målet. Flyene var totalt ribbet, likevel var det ikke mye motvind som skulle til før forbruket ble kritisk.

Familien til Anne Dumonceaux (i midten), datteren til Dickie Bartlett

Natten til 25. mars 1944 var altså Alastair Gunn en av 76 allierte fanger som klarte å rømme fra Stalag Luft III. Men han kom ikke lang. Han ble tatt til fange igjen i Görnitz, straks sør av leiren. Denne plassen ble på et vis et oppsamlingssted for rømte fanger fra Stalag Luft III. Her ble de utsatt for temmelig tøffe forhør. Tony Bethell, en annen rømt fange - har fortalt at han fra sin celle hørte tidlig morgen den 6. april at en lastebil kom, og han så og hørte tre tyske soldater som ropte ut sju navn, blant dem Denys Street og Alastair Gunn. Sistnevnte ble skutt straks etterpå.

Dickie Bartlett fikk etter krigen ledende stillinger og var med å bygge opp Luftforsvaret til Canada. En stund prøvde han seg med det mer jordnære ved å være bonde, men det gikk ikke så bra - så plutselig var han omtrent bokstavelig tilbake i luften igjen. I dag har jeg fortsatt meget god kontakt med hans etterkommere i Canada, gjennom datteren Anne Dumonceaux.

Så var det bestekameraten til Denys Sinclair, den 22-årige Denys Street, født 1.april 1922. Han tilhørte 207 skvadron, og ble skutt ned over Berlin i sin Lancaster natten mellom 29. og 30. mars 1943, altså dagen etter at Sinclair ble skutt ned. Hele crewet ble tatt til fange. Etter «den store flukten», ble Street fanget igjen i nærheten av leiren, og sist sett i live, som nevnt i avsnittet foran, den 6. april - hvilket er samme dag som han ble myrdet av Lux, en av bødlene i Gestapo. Denys Street var den eneste av fangene, hvis aske ikke ble igjen i Poznań, men hviler på Berlin krigskirkegård.

Dickie Bartlett sine medaljer

Så avslutter vi med den fjerde fra Stalag Luft III, som jeg har kjent til og gjort noe på. Nemlig tidligere omtalte Denys Sinclair. Da de ble overført fra russerne til amerikanerne i mai 1945, havnet Denys Sinclair blant «heimattvendte» i London-området, på søken etter en fremtid. En dag går han i sin sjukskede uniform bortover en gate fullt av folk. Mot ham kommer en sykesøster gående i hvit uniformkjole og Røde Kors merket. Det ble kjærlighet ved første blick - har Denys en gang fortalt. Det var Nancy, hans tilkommende kone. I min ungdomstid var det bare jenter som leste «romantikk» og tilsvarende blader. Så jeg har ikke noe rede på sannhetsgehalten bak uttrykket «*kjærlighet ved første blick*». Men det som derimot er sikker sannhet, er at sykesøsteren som Denys helt tilfeldig og plutselig møtte, het Street til etternavn og var søster til Sinclair sin bestevenn fra fangenskapet: Denys Street - som ble skutt. Det er ganske utrolig! Et møte i en millionby.

Nancy Sinclair i Australia, som ble 103 år den 1. april 2025

Så skulle de på bryllupstur til Skatval. Men det gikk ikke særlig bra. De hadde et handicap, nemlig en engelsk bil av type «hundhus», som vi sa det i min ungdom. Da de kom kjørende oppover Karl Johan fra Østbanen, ved Stortinget - med Union Jack svaiende fra radioantennen - kokte bilen. Klokken var 1130, den 17. mai og verdens lengste barnetog ble stoppet av en utslitt gammel Morris mini fra «kølaholm'n». Var det et signal om en mørk fremtid? Livet ble ikke helt enkelt, for å si det forsiktig. Se kapitlet lagt ut på min web: «*1943 Mosquito skutt ned på Skatval*». Sinclair døde i Australia i 1987, og der bor hans kone Nancy den dag i dag, 103 år gammel. Hun hoppet i fallskjerm 90 år gammel. What a lady? Både i kjærlighet og livets skole, samt historien her, krysses ulike spor uten at vi ved første blick eller kontakt skjønner det. Jeg begynte med en tilfeldig historie for nærmere 30 år siden. Først nå i år fikk jeg vite mer, takke være dataverdens utallige muligheter. «*Ingen kan gå så lett på ski, at ikke sporene vises*».